

‘सीताहरू’ कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
फाल्गुणराज नेपाल
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर
२०६७

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र फाल्गुणराज नेपालले 'सीताहरू' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६७/१२/११

.....
कृष्णप्रसाद घिमिरे

सहप्राध्यापक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि.कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र फाल्गुणराज नेपालले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि गर्नुभएको 'सीताहरू' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा. राजेन्द्र सुवेदी .....
(विभागीय प्रमुख)
२. सहप्रा. कृष्णप्रसाद घिमिरे .....
(शोधनिर्देशक)
३. उपप्रा. कर्णखर खतिवडा .....
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०६७/१२/१६

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र 'सीताहरू' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकमा मेरा आदरणीय गुरु सहप्रा. कृष्णप्रसाद घिमिरेज्यूका कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो व्यस्तताका बीचमा मूल्यवान् समय, समुचित सुझाव अनि स-साना प्रविधिगत तौरतरिका सम्बन्धी ज्ञान दिएर मार्गनिर्देशन गर्नुभएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै मेरो शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गर्ने र बेला-बेलामा आवश्यक सल्लाह एवम् सुझाव प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख एवम् मेरा आदरणीय गुरु प्रा. राजेन्द्र सुवेदी प्रति आभारी छु । यस शोधपत्र तयार पार्ने सन्दर्भमा आवश्यक सामग्री देखाइदिएर बेला-बेलामा सल्लाह प्रदान गर्ने मेरा आदरणीय गुरुहरू सहप्रा. डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमज्यू, नारायण गड्ढौलाज्यू लगायत विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मेरो जीवनको यस मोडसम्म ल्याई पुऱ्याउने अनि अध्ययनको समुचित वातावरण तयार पारिदिनु हुने मेरा पूजनीय बुवा भीमप्रसाद नेपाल अनि आमा राधादेवी नेपालका साथै मेरा दाजुभाउजुहरू एवम् समस्त घरपरिवारप्रति म ऋणी छु । प्रस्तुत शोधपत्र लेखन कार्यका लागि सामग्री उपलब्ध गराई विभिन्न जानकारी प्रदान गर्नुहुने शोध नायक कथाकार परशु प्रधान तथा उहाँकी श्रीमती कल्पना प्रधानज्यू प्रति पनि आभार प्रकट गर्नु मेरो कर्तव्य ठान्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र लेखन सामग्री उपलब्ध गराउने केन्द्रीय पुस्तकालय एवम् विभिन्न पुस्तकका लेखक अनि सम्पादकहरूलाई समेत मैले सम्भन्तुपर्ने हुन्छ ।

यो शोधपत्र तयारीका समयमा विभिन्न कोणबाट सहयोग प्रदान गर्ने मेरा अग्रज मित्रहरू शक्तिराज, उत्तम, दुर्गा, दयाराम अनि मेरा सहृदयी साथीहरू तारानाथ, सितला, लक्ष्मी, बल्लभ, विजय, टीका, कुमार, देवी, केशव र पुण्यलाई पनि मैले सम्भकेको छु ।

त्यस्तै मलाई आवश्यक समय उपलब्ध गराई शोधपत्र तयार पार्न प्रेरणा प्रदान गर्ने मेरा भाइहरू कुलचन्द्र र नेत्रराज तथा भतिजहरू केशर, भरत, अभय र सङ्गमलाई पनि म धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र टङ्कन तथा सेटिङ्गमा सहयोग गर्नुहुने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका जितेन महर्जनप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दै धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यो शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०६४/६६

क्रमाङ्क : ७३

मिति: २०६७।२।१०

शोधार्थी

(फाल्गुणराज नेपाल)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

सङ्क्षिप्त सूची

अनु.	अनुवाद
अप्र.	अप्रकाशित
काठ.	काठमाडौं
चौ.सं.	चौथो संस्करण
छै.सं.	छैठौं संस्करण
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
पृ.	पृष्ठ
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
रु.	रूपैयाँ
वि.सं.	विक्रम संवत्
सं.	संस्करण
सन्	इस्वी सम्वत्
सम्पा.	सम्पादक

विषयसूची

	पृष्ठ
प्रथम परिच्छेद	
zfwkl/ro	१-५
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ शोधको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५ शोधको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	४
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.७ सामग्री सङ्कलन विधि	५
१.८ शोधको विधि	५
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	५
द्वितीय परिच्छेद	
syfsf/ k/z' k wfgsf] ; a\ fkt hlj gl	६-१९
२.१ जन्म र बाल्यकाल	६
२.२ शिक्षा-दीक्षा र लेखन प्रेरणा	७
२.३ पेशा वा आजीविका	८
२.४ आर्थिक स्थिति	९
२.५ सङ्घ संस्थामा संलग्न तथा मानसम्मान र पुरस्कार	९
२.६ भ्रमण तथा तालिम	११
२.७ व्यक्तित्व	११
२.७.१ साहित्यिक व्यक्तित्व	११
२.७.१.१ कवि व्यक्तित्व	१२
२.७.१.२ कथाकार व्यक्तित्व	१३
२.७.१.३ उपन्यासकार व्यक्तित्व	१६
२.७.१.४ बाल साहित्यकार व्यक्तित्व	१६
२.७.१.५ निबन्धकार व्यक्तित्व	१७
२.७.१.६ कथागर्भ लेखक व्यक्तित्व	१७
२.७.१.७ द्रष्टा व्यक्तित्व	१७
२.७.१.८ अनुवादक व्यक्तित्व	१८
२.७.१.९ भूमिका लेखक व्यक्तित्व	१८
२.७.२ साहित्येत्तर व्यक्तित्व	१८
२.८ निष्कर्ष	१८

तृतीय परिच्छेद

k/z' k|wfgsf| syfofqf

२०-२८

३.१	पृष्ठभूमि	२०
३.२	पूर्वाद्ध चरण (वि.सं. २०१९-२०३८ सम्म)	२२
३.३	उत्तराद्ध चरण (वि.सं. २०३९- हालसम्म)	२५
३.४	निष्कर्ष	२८

चतुर्थ परिच्छेद

syfsf| ; Af|Gts kl/ro / j ul{s/of

२९-४४

४.१	कथाको पृष्ठभूमि	२९
४.२	कथाको परिभाषा	३०
४.३	कथाको स्वरूप र लक्षण	३२
४.४	कथाका आवश्यक तत्वहरू	३२
४.४.१	संरचनाका आधारमा कथाका तत्वहरू	३३
४.४.१.१	कथानक	३३
४.४.१.२	पात्र/चरित्र	३४
४.४.१.३	सारवस्तु	३६
४.४.१.४	दृष्टिविन्दु	३७
४.४.१.५	परिवेश	३८
४.४.२	रूपविन्यासका आधारमा कथाका तत्वहरू	३९
४.४.२.१	भाषा	३९
४.४.२.२	शैली	४०
४.४.२.३	बिम्ब र प्रतीक	४०
४.५	फ्रेटागको पिरामिड/सूची स्तम्भको आधारमा कथानकको विकास	४१
४.६	कथाको वर्गीकरणका आधारहरू	४२
४.६.१	रुचिक्षेत्र	४२
४.६.२	रीतिक्षेत्र	४३
४.७	निष्कर्ष	४३

पञ्चम परिच्छेद

; ltfx; syf; a'uxsf| s|tk/s lj Zn|ifof

४५-१४६

५.१	'सीताहरू-एक' कथाको विश्लेषण	४५
५.१.१	कथानक	४५
५.१.२	पात्र/चरित्र विधान	४५
५.१.२.१	'म' अर्थात् दिनेश	४५
५.१.२.२	सीता	४६
५.१.३	सारवस्तु	४७
५.१.४	दृष्टिविन्दु	४७
५.१.५	परिवेश	४७
५.१.६	रूपपक्ष	४८

५.२	‘सीताहरू-दुई’ कथाको विश्लेषण	४८
५.२.१	कथानक	४८
५.२.२	पात्र/चरित्र विधान	४९
५.२.२.१	सरोज	४९
५.२.२.२	सीता	५०
५.२.२.४	नवीन	५१
५.२.३	सारवस्तु	५१
५.२.४	दृष्टिविन्दु	५२
५.२.५	परिवेश	५२
५.२.६	रूपपक्ष	५२
५.३	‘सीताहरू-तीन’ कथाको विश्लेषण	५३
५.३.१	कथानक	५३
५.३.२	पात्र/चरित्र	५४
५.३.२.१	‘म’ अर्थात् राम	५४
५.३.२.२	सीता	५४
५.३.३	सारवस्तु	५५
५.३.४	दृष्टिविन्दु	५५
५.३.५	परिवेश	५६
५.३.६	रूपपक्ष	५६
५.४	‘सीताहरू-चार’ कथाको विश्लेषण	५७
५.४.१	कथानक	५७
५.४.२	पात्र/चरित्रविधान	५७
५.४.२.१	सीता	५७
५.४.२.२	सीताको लोग्ने	५८
५.४.३	सारवस्तु	५९
५.४.४	दृष्टिविन्दु	५९
५.४.५	परिवेश	५९
५.४.६	रूपपक्ष	६०
५.५	‘सीताहरू-पाँच’ कथाको विश्लेषण	६०
५.५.१	कथानक	६०
५.५.२	पात्र/चरित्र विधान	६१
५.५.२.१	सीता	६१
५.५.२.२	‘म’ अर्थात् राम	६२
५.५.३	सारवस्तु	६२
५.५.४	दृष्टिविन्दु	६३
५.५.५	परिवेश	६३
५.५.६	रूपपक्ष	६३
५.६	‘सीताहरू-छ’ कथाको विश्लेषण	६४
५.६.१	कथानक	६४
५.६.२	पात्र/चरित्र विधान	६५

५.६.२.१ सीता	६५
५.६.२.२ किरण	६६
५.६.३ सारवस्तु	६६
५.६.४ दृष्टिविन्दु	६७
५.६.५ परिवेश	६७
५.६.६ रूपपक्ष	६८
५.७ 'सीताहरू-सात' कथाको विश्लेषण	६८
५.७.१ कथानक	६८
५.७.२ पात्र/चरित्र विधान	६९
५.७.२.१ म अर्थात् रामनाथ	६९
५.७.३ सारवस्तु	७१
५.७.४ दृष्टिविन्दु	७१
५.७.५ परिवेश	७१
५.७.६ रूपपक्ष	७२
५.८ 'सीताहरू-आठ' कथाको विश्लेषण	७२
५.८.१ कथानक	७२
५.८.२ पात्र/चरित्र विधान	७३
५.८.२.१ सीता	७३
५.८.३ सारवस्तु	७४
५.८.४ दृष्टिविन्दु	७४
५.८.५ परिवेश	७५
५.८.६ रूपपक्ष	७५
५.९ 'सीताहरू नौ' कथाको विश्लेषण	७६
५.९.१ कथानक	७६
५.९.२ पात्र/चरित्र विधान	७६
५.९.२.१ सीता	७७
५.९.२.२ भीम	७७
५.९.३ सारवस्तु	७८
५.९.४ दृष्टिविन्दु	७८
५.९.५ परिवेश	७८
५.९.६ रूपपक्ष	७९
५.१० 'सीताहरू-दस' कथाको विश्लेषण	८०
५.१०.१ कथानक	८०
५.१०.२ पात्र/चरित्र विधान	८१
५.१०.२.१ सीता	८१
५.१०.२.२ डाक्टर	८२
५.१०.३ सारवस्तु	८२
५.१०.४ दृष्टिविन्दु	८३
५.१०.५ परिवेश	८३
५.१०.६ रूपपक्ष	८३

५.११	‘सीताहरू-एघार’ कथाको विश्लेषण	८४
५.११.१	कथानक	८४
५.११.२	पात्र/चरित्र विधान	८५
५.११.२.१	सीता	८५
५.११.२.२	‘म’ पात्र	८६
५.११.३	सारवस्तु	८७
५.११.४	दृष्टिविन्दु	८७
५.११.५	परिवेश	८७
५.११.६	रूपपक्ष	८८
५.१२	‘सीताहरू-बाह्र’ कथाको विश्लेषण	८८
५.१२.१	कथानक	८८
५.१२.२	पात्र/चरित्र विधान	८९
५.१२.२.१	सीता	८९
५.१२.२.२	‘म’ पात्र	९०
५.१२.३	सारवस्तु	९१
५.१२.४	दृष्टिविन्दु	९१
५.१२.५	परिवेश	९२
५.१.२.६	रूपपक्ष	९२
५.१३	‘सीताहरू-तेह्र’ कथाको विश्लेषण	९३
५.१३.१	कथानक	९३
५.१३.२	पात्र/चरित्र विधान	९३
५.१३.२.१	सीता	९४
५.१३.२.२	चन्द्रवीर	९४
५.१३.३	सारवस्तु	९५
५.१३.४	दृष्टिविन्दु	९६
५.१३.५	परिवेश	९६
५.१३.६	रूपपक्ष	९६
५.१४	‘सीताहरू-चौध’ कथाको विश्लेषण	९७
५.१४.१	कथानक	९७
५.१४.२	पात्र/चरित्रविधान	९८
५.१४.२.१	सीता	९८
५.१४.२.२	‘म’ अर्थात् श्रीराम्	९९
५.१४.३	सारवस्तु	९९
५.१४.४	दृष्टिविन्दु	१००
५.१४.५	परिवेश	१००
५.१४.६	रूपपक्ष	१००
५.१५	‘सीताहरू पन्ध्र’ कथाको विश्लेषण	१०१
५.१५.१	कथानक	१०१
५.१५.२	पात्र/चरित्र विधान	१०२
५.१५.२.१	सीता	१०२

५.१५.२.२ किरण	१०३
५.१५.३ सारवस्तु	१०३
५.१५.४ दृष्टिविन्दु	१०४
५.१५.५ परिवेश	१०४
५.१५.६ रूपपक्ष	१०४
५.१६ 'सीताहरू सोह' कथाको विश्लेषण	१०५
५.१६.१ कथानक	१०५
५.१६.२ पात्र/चरित्र विधान	१०६
५.१६.२.१ सीता	१०६
५.१६.२.२ राम	१०६
५.१६.३ सारवस्तु	१०७
५.१६.४ दृष्टिविन्दु	१०८
५.१६.५ परिवेश	१०८
५.१६.६ रूपपक्ष	१०९
५.१७ 'सीताहरू सत्र' कथाको विश्लेषण	१०९
५.१७.१ कथानक	१०९
५.१७.२ पात्र/चरित्र विधान	११०
५.१७.२.१ सीता	११०
५.१७.२.२ 'म' पात्र	१११
५.१७.३ सारवस्तु	११२
५.१७.४ दृष्टिविन्दु	११२
५.१७.५ परिवेश	११२
५.१७.६ रूपपक्ष	११३
५.१८ 'सीताहरू अठार' कथाको विश्लेषण	११४
५.१८.१ कथानक	११४
५.१८.२ पात्र/चरित्र विधान	११५
५.१८.२.१ सीता	११५
५.१८.२.२ 'म' अर्थात् रामचन्द्र	११६
५.१८.३ सारवस्तु	११७
५.१८.४ दृष्टिविन्दु	११७
५.१८.५ परिवेश	११७
५.१८.६ रूपपक्ष	११८
५.१९ 'सीताहरू उन्नाईस' कथाको विश्लेषण	११९
५.१९.१ कथानक	११९
५.१९.२ पात्र/चरित्र विधान	१२०
५.१९.२.१ 'म' पात्र	१२०
५.१९.३ सारवस्तु	१२१
५.१९.४ दृष्टिविन्दु	१२१
५.१९.५ परिवेश	१२१
५.१९.६ रूपपक्ष	१२२

५.२०	‘सीताहरू-बीस’ कथाको विश्लेषण	१२२
५.२०.१	कथानक	१२२
५.२०.२	पात्र/चरित्र विधान	१२३
५.२०.२.१	‘म’ अर्थात् राम	१२३
५.२०.२.२	लक्ष्मण	१२४
५.२०.३	सारवस्तु	१२५
५.२०.४	दृष्टिविन्दु	१२५
५.२०.५	परिवेश	१२५
५.२०.६	रूपपक्ष	१२६
५.२१	‘सीताहरू एक्काईस’ कथाको विश्लेषण	१२६
५.२१.१	कथानक	१२६
५.२१.२	पात्र/चरित्र विधान	१२७
५.२१.२.१	‘म’ अर्थात् रामचन्द्र	१२७
५.२१.२.२	सीता ‘क’	१२८
५.२१.२.३	सीता ‘ख’	१२९
५.२१.३	सारवस्तु	१२९
५.२१.४	दृष्टिविन्दु	१२९
५.२१.५	परिवेश	१३०
५.२१.६	रूपपक्ष	१३०
५.२२	‘सीताहरू-बाईस’ कथाको विश्लेषण	१३१
५.२२.१	कथानक	१३१
५.२२.२	पात्र/चरित्र विधान	१३२
५.२२.२.१	सीता	१३२
५.२२.२.२	‘म’ पात्र	१३२
५.२२.२.३	किरण	१३३
५.२२.२.४	किरणकी प्रेमिका	१३३
५.२२.३	सारवस्तु	१३३
५.२२.४	दृष्टिविन्दु	१३४
५.२२.५	परिवेश	१३४
५.२२.६	रूपपक्ष	१३४
५.२३	‘सीताहरू-तेईस’ कथाको विश्लेषण	१३५
५.२३.१	कथानक	१३५
५.२३.२	पात्र/चरित्र विधान	१३६
५.२३.२.१	सीता	१३६
५.२३.३	सारवस्तु	१३७
५.२३.४	दृष्टिविन्दु	१३७
५.२३.५	परिवेश	१३७
५.२३.६	रूपपक्ष	१३८
५.२४	‘सीताहरू - चौबीस’ कथाको विश्लेषण	१३८
५.२४.१	कथानक	१३८

५.२४.२ पात्र/चरित्र विधान	१३९
५.२४.२.१ सीता	१३९
५.२४.२.२ सीताको श्रीमान्	१४०
५.२४.३ सारवस्तु	१४०
५.२४.४ दृष्टिविन्दु	१४०
५.२४.५ परिवेश	१४१
५.२४.६ रूपपक्ष	१४१
५.२५ 'सीताहरू पच्चीस' कथाको विश्लेषण	१४२
५.२५.१ कथानक	१४२
५.२५.२ पात्र/चरित्र विधान	१४३
५.२५.२.१ सीता	१४३
५.२५.२.२ सीता	१४३
५.२५.३ सारवस्तु	१४४
५.२५.४ दृष्टिविन्दु	१४४
५.२५.५ परिवेश	१४५
५.२५.६ रूपपक्ष	१४५
५.२६ निष्कर्ष	१४६
षष्ठम परिच्छेद	
; #rgf / ٤ klj Gof; sf cfwf/df ' ; Ltfxع'	
syf; a'uxsf] dNof ^a sg	१४७-१५४
६.१ संरचनात्मक प्रवृत्तिका आधारमा	१४७
६.२ रूपविन्यासगत प्रवृत्तिका आधारमा	१५१
६.३ निष्कर्ष	१५३
सप्तम परिच्छेद	
pk; xf/	१५५-१५७
७.१ सारांश	१५५
७.२ सम्भावित शोध शीर्षकहरू	१५७
kl/lzi6 M zfwgfossf] kmf]f]	१५८
; Gbeufy ; 'rl	१५९-१६१